

ULUSLARARASI BEDRUDDİN EL-AYNÎ SEMPOZYUMU VE II. HADİS İHTİSAS TOPLANTISI

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ, MÜZAKERELERİ,
İHTİSAS TOPLANTISI, KONUŞMA METİNLERİ
VE ALINAN KARARLAR

Editör

Yrd. Doç. Dr. RECEP TUZCU

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. M. RAŞİT AKPINAR

GAZİANTEP 10/11 MAYIS 2013

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 628

*Uluslararası Bedruddin El-Ayni Sempozyumu
ve II. Hadis İhtisas Toplantısı
-Sempozyum Tebliğleri, Müzakereleri,
İhtisas Toplantısı, Konuşma Metinleri
ve Alınan Kararlar-*

Editör: Yrd. Doç. Dr. Recep Tuzcu

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. M. Raşit Akpınar

Grafik, Tasarım: TAWOOS

ISBN 978-975-389-876-8

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet
Vakfı'na aittir.

1. Baskı Temmuz 2016, 150 Adet

Bu eser İlksay Kurulu'nun 09.01.2015
tarih ve 1/3 sayılı kararıyla uygun
görölmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 27.01.2015 tarih ve
1505 sayılı kararıyla basılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 15402

Baskı:

TDV/İ
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
BASIM VE YAYIN EVİ
BASIM VE YAYIN EVİ

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara

Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312. 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

V. OTURUM
FIKİH-TEFSİR ALANLARINDA EL-AYNÎ
11:00 - 12:40

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ramazan Ayvalli*

“KİTÂBU’T-TEFSİR” VE “KİTÂBU FEDÂİLİ’L-KUR’ÂN”
ÇERÇEVESİNDE BEDRUDDİN AYNÎ’NİN TEFSİRCİLİĞİ

Prof. Dr. Abdulhamit Birşik*

I. Giriş

Bedruddîn Aynî (ö. 855/1451), Kur’an ilimlerine ve Kur’an tefsire dair bir kitabının olmaması sebebiyle genellikle bir müfessir olarak kabul edilmez. Ancak onun *Sahîh-i Buhârî* şerhi müfessirlerin Kur’an’ı yorumlaması türünden bir ilmî çalışma olduğundan ıstılahî anlamıyla olmasa bile gerçek anlamıyla bir müfessir veya yorumcu olarak kabul edebiliriz. Ayrıca o –ileride de görüleceği üzere– Buhârî’nin tefsir için seçtiği ayetleri zaman zaman bir tefsirci edası ile yorumlamıştır. Yorumunda kendisinden önceki dilerden, tefsircilerden, kıraat âlimlerinden ve hadis şarihlerinden de yararlanmış; yer yer onların görüşlerini olduğu gibi nakletmiş yer yer de bunları tenkide tabi tutmuştur. Bütün bunlar Aynî’yi bir müfessir olarak da görmemize yardımcı olmaktadır.

Bu bildiride Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’inde yer alan “Kitâbu’-Tefsir” ve “Kitâbu Fedâili’l-Kur’an” adlı bölümleri ana hatları ile incelenecek ve buradaki tefsir inceliklerinden bazıları din-

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

leyiciler ve okuyucular ile paylaşılacaktır. Konu üzerinde ben-
den başka iki araştırmacı daha bildiri sunacağı için ümit ediyorum
bunlar arasında bir tedahül olmayacak ve bunlar birbirlerini
tamamlayacaktır. Buhârî'nin bu iki kitabı (bölüm) ve bunların
Bedruddîn Aynî tarafından yapılan şerhi bir hayli uzun ve ayrıntılı
olduğu için bu tebliğin konulardan sadece az bir kısmını içereceği
gözden uzak tutulmamalıdır. Zira tamamını ele almak için geniş
bir kitap telif etmek gerekir.

Buhârî'nin "Kitâbu'l-Vahy", "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilil-
Kur'ân" bölümleri ile ilgili ülkemizde tefsir ilmi açısından bazı
çalışmalar yapılmış olmakla birlikte *Umdetu'l-Kârî* merkezli olarak
Bedruddîn Aynî'nin tefsirciliği ile ilgili herhangi bir akademik
çalışmaya rastlanmamıştır. Türkiye dışında ise Muhammed Kemal
Şa'bân Ebû Huseyn tarafından Ezher Üniversitesi'nin Tanta'da
bulunan Usûlu'd-dîn ve'd-Da've el-İslâmiyye Fakültesi'nin Tefsir
ve Kur'an ilimleri bölümünde *Cuhûdu'l-İmâm el-Aynî fi't-Tefsîr*
ve *Ulûmi'l-Kur'ân min Hilâli Umdetu'l-Kârî* adıyla bir doktora tezi
yapılmıştır. Bir hayli ayrıntılı olan tezde *Umdetu'l-Kârî*'nin tamamı
incelenmiş ve burada bulunan tefsir bilgileri ve değerlendirilmeleri
alınmıştır. Tezin adından da anlaşılacağı üzere müellif Kur'an ilimleri
ile ilgili de bahisler açmış ve Bedruddîn Aynî'nin bu alandaki
düşünce ve değerlendirmeleri örnekleriyle sunulmuştur. Geç
muttali olduğumuz bu eserden bildirimizi hazırlarken yer yer istifade
edilmiştir.

II. Buhârî'nin Sahîh'indeki "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilil- Kur'ân" Adlı Bölümlerin Tefsir İlmi Açısından Önemi

Tefsirin ilk kaynağı şüphesiz Kur'an'ın bizzat kendisidir. Kur'an'ın
Kur'an'dan daha güçlü başka bir tefsiri yoktur. Resul-i Ekrem de
zaman zaman bu yola başvurmuş mesela, "iman edip de imanlarına
zulüm katmayanlar" ayetindeki (6/En'âm, 82) "zulüm" kelimesini,
Lokman aleyhisselâmın oğluna yaptığı nasihatındaki, "Şirk en büyük
zulümdür." (31/Lokmân, 13) ifadesi ile açıklamıştır. Resul-i Ekrem
bazı kereler de tefsirinde Cebrail'in kendisine ulaştırdığı Kur'an
dışı bilgilerden de yararlanmışır. Bu, özellikle bir beşerin bilmesi
mümkün olmayan cennet, cehennem, bunların halleri, gelecek-

te olacak şeyler, geçmişe dair bazı konular gibi hususlarda kendisini göstermiştir.

Her ne suretle olursa olsun Resulullah'ın (sas.) Kur'an tefsirindeki yeri tartışmasızdır. Zira o kendisine tebliğle birlikte tebyin görevi de verilen (16/Nahl, 44) ve bu görevini dönemin ihtiyaçlarına göre bihakın yerine getiren bir elçidir. Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını ayet ayet, kelime kelime bütün detayı ile tefsir ettiğini söylemek de mümkün değildir. Kur'an'ın tamamını bütün yönleriyle tefsir etmiş olabileceğini farz etsek bile onun bu tefsiri bizlere kadar ulaşmamıştır. Bugün Resulullah'ın Kur'an'ın ne kadar kısmını tefsir ettiğine dair elimizde bulunan kaynaklar hadis mecmuaları, rivayet tefsirleri ve siyret kitaplarıdır. Bunlardan ilkinde baktığımızda bizzat Resulullah'tan gelen ve merfû hükümünde olan tefsirlerin miktarı bir hayli azdır. Buhârî, Muslim, Tirmizî gibi hadis mecmualarının "Kitâbu't-Tefsîr" ve diğer bölümleri bunun en açık şahididir. İlk dönemden itibaren telif edilen tefsirlere baktığımızda bunlarda daha fazla rivayet olduğu göze çarpmaktadır. Ne var ki yapılan bazı teknik çalışmalar o tefsir kitaplarında yer alan merfû ve merfû hükümünde olan hadislerin oranının %8'i geçmediğini göstermektedir.¹ Bu ise İbn Teymiyye gibi âlimlerin Resul-i Ekrem'in Kur'an'ın tamamını tefsir ettiğine dair görüşünü teyit etmemektedir. Hz. Âişe'den (ra.) gelen ve Resulullah'ın (sas.) Kur'an'ı Cebraîl'in kendisine öğrettiği kadar tefsir ettiğine dair rivayet² bu düşüncüyü daha güçlü olarak desteklemektedir. Mesela Resulullah'tan Kur'an'ın birçok suresinin başında bulunan ve hakkında ileri geri pek çok şey söylenen hurûf-i mukatta'a ile ilgili tek bir bilgi gelmiş, onda da Resulullah sadece Kur'an'ı okuyana her harfin karşılık on sevap verileceğini söyledikten sonra "Ben size elif lâm mîm bir harftir demiyorum. Fakat "elif" bir harftir, "lâm" bir harftir, "mîm" bir harftir..." buyurarak bu harflerin anlamına ve mahiyetine girmemiştir.³

¹ M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebi Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Ankara 2003, s. 107.

² Taberî, *Tefsiru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Riyad 1423/2003, I, 79, 83; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (nşr. M. İbrâhîm Bennâ v.dğr.), İstanbul 1984, I, 18.

³ Dârimî, "Fezâ'ilu'l-Kur'ân", I; Tirmizî, "Fezâ'ilu'l-Kur'ân", 16.

Bütün bunlar bize Buhârî ve benzeri hadis kaynaklarının Kur'an'ı tefsir etme bakımından yeterli olmayacağını ya da Kur'an'ı tefsir ederken hareket ve başlangıç noktalarının bu kaynaklar olmayacağını göstermektedir. Hadis mecmuaları Kur'an tefsirine malzeme sağlayan kaynaklardan biridir, fakat tefsir ehlinin mutlaka bilmesi ve incelemesi gereken bir kaynaktır. Bu eserler hadis eserleridir denilerek tefsir çalışmalarında bunların göz ardı edilmesi kabul edilemez. Belki de muhtelif hadis külliyyatı şerhleri hadis külliyyatında yer alan tefsire dair rivayetleri ve bilgileri ayrıntılı olarak açıkladıkları ve açıklama yaparken yeni bilgiler ekledikleri için tefsir çalışmalarında hadis külliyyatı ile birlikte hatta bazan bunların yerine bu şerhleri kullanmak daha yararlı olacaktır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yapılan çok sayıdaki şerh çalışması tefsir alanında çalışanlar için önemli bilgi kaynaklarıdır. Bizim bu bildirimiz de böylesi önemli bir hususa parmak basıyorsa başka yönlerine bakılmaksızın görevini ifa etmiş sayılabilir.

Buhârî'nin "Kitâbu't-Tefsîr" adlı bölümü "Kitâbu Fedâilil-Kur'ân"a göre bir hayli ayrıntılıdır. Burada mushaf tertibi dikkate alınmış ve tefsiri yapılacak ayetler Buhârî'nin kendisine has tercih yöntemi ile tercih edilerek muhtelif açılardan tefsir edilmiştir. Tefsirde bazı kereler fazilete, bazı kereler esbâb-ı nüzûle, bazı kereler kelime tahlillerine bazı kereler ise ayetteki hükmün açıklanmasına yer verilmiş ancak şahsi olarak çok uzun tefsirlere girilmemiştir. Yani Buhârî, ele aldığı ayet veya sureyi kendiliğinden uzun ve ayrıntılı olarak açıklamamış, bab başlığında verdiği bilgi dışında daha çok ilgili rivayeti nakletmiştir. Buhârî'nin kelime tahlillerinde kendisinden önceki tâbiûn dilcilerinden çokça yararlandığı gözden kaçmamaktadır.

"Kitâbu Fedâilil-Kur'ân"da ilk önce Kur'an'ın nüzulü, Kur'an'ın kâtipleri, Kur'an'ın cem'i, teksiri, yedi harf üzere inmesi, sahabe-den Kur'an'ı ezberleyenler ve en güzel bir biçimde okuyanlar ile ilgili 8 bab bulunmaktadır. 9. bab Fâtiha suresinin fazileti ile ilgilidir. Bundan sonra sure ve ayetlerin faziletine dair hadisler yer almıştır. Fâtiha suresinin rukye olarak okunması ve buna karşı verilen hediyenin alınması ile ilgili rivayet de 9. babdadır. Bakara

suresinin “âmene’r-resûlu” olarak bilinen son 2 ayeti ve Ayete’l-Kursî, surelerden Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizât ile ilgili de rivayet ve bilgiler bulunmaktadır. Daha sonra da genel olarak Kur’an okumanın faziletine, Kur’an kıraatine, kıraatin şekline vs. dair bablar bulunmakta ve “Kitâbu Fedâilî’l-Kur’ân” toplam 37 bab ile tamamlanmaktadır.

Aslında Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inin bu iki kitabı dışındaki kitaplarda da tefsire dair hadisler yer almaktadır. Ancak onlar çok dağınık olarak bulunduğu için bu iki kitaptaki bilgiler tefsir ilmi açısından öne çıkmaktadır.

III. Bedruddîn Aynî’nin *Umdetu’l-Kârî*’de Tefsir Konusuna

Yaklaşımı Ve Tefsire Dair Hadisleri Yorumu

Bedruddîn Aynî’nin *Umdetu’l-Kârî*’i bir hadis şerhi olduğu için tefsir kitaplarını değerlendirdiğimiz ve tanıttığımız gibi tanıtmamız mümkün gözükmemektedir. Ancak yine de o Kur’an’ı Kur’an ile tefsir etmiş Kur’an ayetlerini tefsir ederken gerek Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inde gerekse diğer hadis külliyatında bulunan rivayetleri yer yer nakletmiştir. İleride de temas edileceği gibi Kur’an’ın Kur’an ve sünnet ile tefsirinde her zaman bu iki kaynaktan doğrudan doğruya yararlanmamış ikincil kaynaklara da sık sık müracaat etmiştir.

Bedruddîn Aynî *Umdetu’l-Kârî*’de Buhârî’nin ilk babını açıklarken tefsiri lugavi ve ıstılahi olarak şu cümleler ile tarif eder:⁴

والتفسير مصدر من فسر من باب التفعيل ومعناه اللغوي البيان يقال فَسَّرْتُ الشَّيْءَ
بالتخفيف وَفَسَّرْتُهُ بالتشديد إذا بينته ومعناه الإعرطلاجي التفسير هو التفسير عن مدلولات
نظم القرآن

Bu tanımda onun “tefsir” ve “fesr” masdarını “beyan etmek” anlamında aldığını görmekteyiz. Bu kelimenin anlamı ile ilgili pek çok karşılık bulunmakla birlikte Aynî’nin verdiği karşılık sözünü uzatmadan verilebilecek en kısa karşılıktır ve genel bakış ile uyusmaktadır. Mesela o “tefsir” kelimesinin kökünün se-fe-re’den

⁴ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, I-XXV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Dimaşk 1421/2001, XVIII, 103.

de gelmiş olabileceği ve bu kelimenin anlamının da yakın olduğu konusuna hiç girmemiştir

Bedruddin Aynî'nin, "Kur'an nazımının medlulâtında (olan şeyi) keşfetmek ve ortaya çıkarmak" şeklinde tercüme edebileceğimiz kısa ıstılahi tanım ise "tevil" kavramının anlamını da içine alan bir tanım gibi gözükmetedir. O mutlaka kendisinden önce yapılan tefsir ve tevil tanımlarından haberdardır. Ancak bir hadis kitabını şerh ettiğini unutmadan ve konuyu dağıtmadan en fazla kabul görebilecek bir ıstılahi tanım almıştır. İmâm Mâturîdî'nin tefsire kesinlik tevile ise ihtimal atfeden tanımı ile bunu karşılaştırdığımızda bu tefsir tanımının tevilin tanımına daha yakın olduğu rahatça gözükür.

O bu tarifte bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak ve onu açığa çıkarmak anlamında "كشف" (keşf) olarak gelen sülasi mastarı kullanmamış, bunun yerine tef'il babındaki "tekşîf"i kullanmıştır. Bundan kastı ne olabilir diye baktığımızda bu kelimenin sözlükte "كشف" fiilinin mübalağası olarak kullanıldığını görürüz. Yani Aynî burada fiili tef'il babında kullanmakla belki de müfessirin bu işi ciddiyetle yapmasını ve tüm çabasının bu olması gerektiğini ifade etmek istemiştir.

Bu giriş cümlelerinden sonra bizzat bablara ve hadislere baktığımızda Bedruddin Aynî'nin *Kitâbu't-Tefsîr*'i şerh yaparken Buhârî'nin ifadelerini ilk kelimedenden son kelimeye kadar değerlendirdiğini ve arada kendi yorum ve değerlendirmelerini ortaya koyduğunu görürüz. Bab başlığının anlamı, o babda yer alan hadis veya hadislerin bab başlığı ile ilgisi, hadis zincirindeki ravilerin durumu, hadisin başka varyasyonunun olup olmadığı, cerh ve tâdil bilgileri gibi standard konu ve yaklaşımlar *Kitâbu't-Tefsîr*'in şerh edildiği yerde de bulunmaktadır. Aynî'nin değerlendirmeleri ve ek bilgileri Buhârî'nin eseri takip edilerek yapılmış, olması gereken değil de olan üzerinde durulmuştur.

Kitâbu't-Tefsîr'in girişinde tefsire dair çok kısa bilgi veren Aynî ardından Fâtiha suresi ile ilgili "Babu mâ cæ fi Fâtihati'l-Kitâb" adlı 1 numaralı baba geçer ve burada Fâtiha suresine dair verilen bilg-

ilerden de yararlanarak sure hakkında bilgi verir ve surenin fazileti ile ilgili hadisin açıklamasını yapar. Buhârî hadisi şu şekildedir:⁵

وسميت أم الكتاب أنه يبدأ بكتابتها في المصاحف، ويبدأ بقراءتها في الصلاة. والدين: الجزء في الخير والشر. كما تدين تدان. وقال مجاهد: (بالدين) [الماعون: 1]. [الانفطار: 9]: بالحساب. (مدينين) [الواقعة: 86]: محاسنين

حدثنا مسدد: حدثنا يحيى، عن شعبة قال: حدثني خبيب بن عبد الرحمن، عن حفص بن عاصم، عن أبي سعيد بن المعلى قال: كنت أسري في المسجد، فدعاني رسول الله فلم أجبه، فقلت: يا رسول الله، إني كنت أسري، فقال: (الم يقل الله: {استجبوا لله وللرسول إذا دعاكم لما يحييكم}). ثم قال لي: (لأعلمنك سورة هي أعظم السور في القرآن، قبل أن تخرج من المسجد). ثم أخذ بيدي، فلما أراد أن يخرج، قلت له: ألم تقل: (لأعلمنك سورة هي أعظم سورة في القرآن). قال: (الحمد لله رب العالمين): هي السبع المثاني، والقرآن العظيم (الذي أوتيته)

Burada Aynî önce Fâtiha suresinin 13 isminin olduğunu söyler ve bu isimleri kısa kısa açıklar.⁶ Buhârî'nin sureye dair "ve summiyet umme'l-kitâb" demesini şerh ederken neden "Ummu'l-Kitâb" olduğunu açıklar, bir kısım görüş için ise "denildi ki/kîyle" tabiri ile nakilde bulunur. Ona göre anne çocuk için mebde olduğundan ona "umm" (anne) denilmiştir. Bu açıklamaya göre Fâtiha suresi Kur'an için bir mebde, başlangıç noktasıdır.

Aynî hadisi yorumlarken önce hadiste Fâtiha ile ilgili geçen "en büyük sure/a'zamu sûretin" tabirinden hareketle Kur'an ayet ve sureleri arasında var olduğuna işaret edilen "efdaliyet" üzerinde durur ve bazı kimselerin ifadesinin aksine İmam Eş'arî ve bir grup âlimin Kur'an'ın bir kısmının diğer kısmı üzerine efdaliyeti olamayacağını zira mefdulün efdalden noksan olacağını bunun ise Kur'an için mümkün olamayacağını söyler. Burada olsa olsa sevap ve Allah'a kulluk edenler açısından fayda yönünden bir efdaliyetin olabileceğinden söz edilebileceğini aktarır. "Bakara suresindeki nesh ayetinde "نأت بخير منها أو مثلها" buyrulmuş olması ayetler arasında bir efdaliyetin varlığından bahsetmiyor mu?" diyenlere karşı bunun fayda bakımından bir hayırlılık ve insanlara bir acıma olduğunu fakat zât cihetiyle bir üstünlüğün bulunmadığını söyler.⁷ Görüldüğü gibi burada Aynî'nin yorumu ve dayandığı kaynaklar

⁵ Bu hadis başka yerlerde de geçer: Buhârî, "Tefsîr", 15/3; "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 9

⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 103.

⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 105.

isabetlidir. Yani o bu noktada Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmiş ve bunu net olarak ifade etmiştir. Zaten ilgili hadisin şerhi sadedinde tartışılması gereken konulardan birisi üstünlük ve fazilet bakımından Kur'an ayetleri arasında bir fark olup olmayacağı konusudur.

Fātiha suresi ile ilgili bu rivayette Resul-i Ekrem'in öğretmek istediği Fātiha suresine başlarken besmeleyi çekmeyip hemen "el-Hamdu'yu" okumasından hareket eden Aynî bu durumun besmenenin Fātiha'nın bir parçası olmadığını gösterdiğini söyler. Bilindiği gibi bu konu Hanefiler ile Şafiiler arasında tartışılmıştır. Ancak Bedruddîn Aynî hadisi Hanefi bakış açısına göre yorumlamış ve sonuca ulaşmıştır.

Hadiste geçen bir başka önemli husus Fātiha suresinin "es-Seb'u'l-Mesâni" olarak adlandırılmasıdır. Aynî Fātiha suresi için kullanılan bu "es-Seb'u'l-Mesâni" terkinin tahlilini yaparken "mesâni" kelimesine muhtelif anlamlar verir ve ayrıca "ikişer" anlamına gelen "mesnâ"nın çoğulu olabileceğini de bildirir ve cümlelerin sonuna "fehem" sözünü ekler ve "Bu söylediğimi iyice anla!" demek ister. Ayrıca o İbn Abbâs'tan gelen es-Seb'u'l-Mesâni'nin es-Seb'u't-Tivâl" yani Bakara ile başlayan ilk yedi uzun sure olduğu şeklindeki rivayeti de nakleder ve bunların hangi sureler olduğunu yazar. Ona göre bir başka görüş bahsedilen "yedi"nin Fātiha, "mesâni"nin ise Kur'an olduğu yolundadır. O "والقرآن العظيم" ibaresinde yer alan vav'ı iki şey arasındaki ayrımı (fasl) gerekli kılan atıf vav'ı değil de "مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ" (2) "عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ" (55/Rahmân, 68) olduğu gibi "tahsis vavı" olarak görür. Kirmânî'ye göre ise nahivciler arasında bu "vav" iki vasfı cemetmek, bir araya getirmek için gelen "vav"dır ve bu görüş meşhurdur. Ona göre "وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ" (15/Hicr, 87) manası "Biz sana es-Seb'u'l-Mesâni ve el-Kur'ânu'l-Azîm deneni ve bu şekilde vasfedilen şeyi verdik." demek olur. Ancak Aynî, şarih Kirmânî'nin bu "vav"ı "atıf vavı" olarak görmemesini uygun bulmaz ve bunun âm olanı hâs olana atfetmek için geldiğini bildirir. Kirmânî'nin Rahmân suresindeki ayeti örnek olarak vermesi onu

nakzetmektedir. Âmmın hassa atfı veya tersi bu vav'ı atf vavı olmaktan çıkarmaz.⁸

Son dönemde yapılan bazı çalışmalarda hadiste Fâtiha suresi için kullanılan ve Hicr suresinde geçen (15/Hicr, 87) es-Seb'u'l-Mesâni terkibi ile Zümer suresindeki "كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا" ifadesi (39/Zümer, 23) farklı şekillerde yorumlanmıştır. Mesela Hintli âlim Hamîduddîn Ferâhî (ö. 1930) ve Emin Ahsen Islâhî (ö. 1997) bu her iki ayette yer alan *mesâni* kelimesini *mesnâ* kelimesinin çoğulu olarak alır ve ikişerli anlamında kullanırlar. Onlara göre Allah Kur'an-ı Kerim'de sureleri çift çift yapmıştır. Yani peş peşe gelen sureler belli bir düzen içerisinde kendi aralarında anlam bütünlüğü bakımında ikili grup oluştururlar. Hicr suresindeki ayet ise Kur'an'ın tamamının bu ikili surelerin bir araya gelmesiyle oluşan yedi ana gruba işaret etmektedir. O sebeple Allah "seb'an mine'l-mesâni" buyurmuştur. "Ve'l-Kur'âni'l-Azîm" kısmındaki vav ise âmmın hâssa atfı içindir veya tefsiriyledir.⁹

Aynî "باب: {غير المغضوب عليهم ولا الضالين}" şeklindeki 2. babı şerh ederken hem bunun bir bab olmasını hem de tefsir kitabı içinde bulunmasını uygun görmez. Bu bab'ın "Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân"da olması gerektiğini bildirir.¹⁰ Bu ifadesi ile o Buhârî'nin bu bilgiyi buraya almakla isabetsiz davrandığını söylemiş olmaktadır.

Bedruddîn Aynî şerhinde Buhârî'nin usulüne göre gittiği için onun yaptığı kelime tahlillerini de aynı yöntemle ve biraz daha geniş olarak verir. Mesela Buhârî'nin Bakara suresi tefsirinde 2. babda Mucâhid'in muhtelif ayetlerde bulunan kelimelere yaptığı tefsirleri verir. Bunlardan Bakara suresi 19. ayette bulunan "محيط" şeklindeki ibareyi onun "الله جامعهم=بالكافرين" şeklinde tefsir ettiğini söyler. Bedruddîn Aynî bu yeri yorumlarken Zemahşerî'nin burada Allah'ın ihata etmesini mecaz olarak ta-

⁸ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 105-106.

⁹ Abdulhamit Birşık, "es-Seb'u'l-Mesâni", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, XXXVI, 261-262; a.mlf., "Kur'an'da İç Bütünlük: Islâhî'nin Tefsir Yöntemi", *Divan İlmî Araştırmalar*, sy. 11 (2001/1), İstanbul 2001, s. 70-77; Mustansir Mir, "Islahi's Concept of Sura-Pairs", *The Muslim World*, LXXIII/1 (1983), 22-32; Mustafa Öztürk, "Kur'an'da Seb'i Mesâni Kavramı", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII/1/1, Ankara 2002, s. 103-127.

¹⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 106.

nımladığını ve bunun hakiki anlamıyla nasıl okyanus ihata edileni bırakmaz kuşatırsa onların da kaçamayacağını bildirir. Ona göre bu cümle-i mu'tarızadır ve irabdan mahalli yoktur. Aynî burada Zemahşerî'nin "mecaz" dediğine istiare-i temsiliyye der ancak yine de Zemahşerî'nin verdiği anlamı verir. Aynı babdaki "صبغة" kelimesi (2/Bakara, 138) ile ilgili olarak Mucâhid'in verdiği "din" anlamını "دين الله" olarak verdikten sonra ayrıca Mucâhid'in "Fitratallah" şeklinde bir tefsirini de nakleder.¹¹ Görüldüğü gibi Aynî farklı açıklamalar yapacak tercihleri de şerhine almıştır. Özellikle fitratullah anlamını da eserine nakletmesi oldukça önemli bir yaklaşımdır ki bu âyetteki kelimenin mecazi anlamıdır. Buradan biz Aynî'nin mecazi kabul ettiğini ve Kur'an ayetlerini mecazi anlamlarıyla da yorumladığını söyleyebiliriz.

Mucâhid'in adıyla başlayan 2. babdaki bir başka ibare şöyledir:

وقال غيره: {يستفتحون}: يستنصرون.

Bedruddîn Aynî bu ayetin (2/Bakara, 89)¹² tefsiri ile ilgili olarak Yahudilerin Resul-i Ekrem gelmeden önce müşriklere karşı, kendilerinden gelecek olan Peygamber ile nasıl da övündükleri anlatılır. Güya bunlar gelecek Peygamberin kendilerinden geleceğini ve geldiğinde Arap müşrikleri Ad kavminde olduğu gibi katledeceklerini söylemişlerdir. Fakat bu elçi gelince elçiyi vasıflarından tanımış olmalarına rağmen onu bizzat kendilerinden gelmediği gerekçesiyle inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Allah "Allah'ın laneti bu kâfirlerin üzerine olsun." buyurmuştur. Zemahşerî'ye göre Allah burada zahir ve açık olan Yahudileri gaib sigasıyla muzmar, zamirle anmıştır. Ona göre kâfir kelimesinin başındaki harf-i tarif ahd içindir. Cins için olma durumu da söz konusudur ama bu durumda da Yahudiler evleviyetle bu kapsama girerler.¹³

Kur'an tefsirinde İsrailiyyatın kullanılması konusu hep tartışmaya açık olmuştur. Bunun en temel nedeni Resul-i Ekrem'den İsrailiyyatı kullanmayı uygun gören rivayetler geldiği gibi aşağı-

¹¹ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 109-110.

¹² Ayetin tamamı şöyledir:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ

¹³ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 112.

daki türden bilgilerin de gelmesidir. Bu hususa dair Buhârî'nin "Kitâbu't-Tefsîr" Bakara suresi tefsiri 11. babı şöyledir:

[باب: {قولوا آمنا بالله وما أنزل إلينا} البقرة 2/136]

حدثنا محمد بن بشر (... عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: كان أهل الكتاب يقرؤون التوراة بالعبرانية. ويفسرونها بالعربية لأهل الإسلام. فقال رسول الله: (لا تسدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم. وقولوا: {آمنا بالله وما أنزل إلينا} الآية).

Bu hadisi ve burada geçen ayetleri yorumlayan Aynî Ehl-i Kitapla kastedilenin Yahudiler olduğunu söylerken Hattâbî'nin görüşüne yer verir ve onun bu hadisi hakkında kesin bir hüküm olmayan konularda "tevakkufun vacip olduğu" şeklinde bir kanaate esas teşkil ettiğini söylediğini anlatır. Çünkü Ehl-i Kitabı tasdik de tekzip de haramı helal, helali haram yapma riski gibi sıkıntılı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Genel kanaatin bu olduğunu bildiren ve bu duruşun uygun bir duruş olduğuna hükmeden Aynî'nin bunun aksine davranan ve bazı tercihlerde bulunanların da isabet edebileceğini söyler, haklarında menfi bir ifade kullanmaz.¹⁴ Buradan Aynî'nin tasdik ve tekzibi mümkün olmayan ve ortada kalan bazı konular üzerine giden kimselerin bu türden faaliyet ve çalışmalarının engellenmemesi gerektiği kanaati taşıdığı anlaşılmaktadır ki bu önemli bir bakış açısıdır. Niyet iyi olduktan sonra böyle riskli konuları çalışmanın da bir ilmî faaliyet olduğu inkâr edilemez. Ehl-i Kitaptan gelen İsrailiyata ait bilgiler düşünüldüğünde bunların geçmiş toplumların düşünce yapısını ve hayata bakışlarını tahlil etmek için ne kadar işe yarayacağını hiç kimse inkâr edemez. Öyle olmamış olsaydı Resul-i Ekrem İsrailiyatı bütünüyle yasaklar İbn Abbas da asla İsrailiyatı rivayet etmezdi. İsrailiyat antropolojik çalışmalar ve tarihi araştırmalar için önemli sonuçlar doğurabilecek bir alandır.

Bedruddîn Aynî bazı kereler bab başlığını ve hadisi bütünüyle şerh etmez, benzer hadisin daha önce geçen şerhine atıfta bulunur. Mesela kıblenin tahvili ve nesih konusu ile ilgili Bakara suresi ayet 142'nin tefsirini içeren Buhârî "Kitâbu't-Tefsîr", Bakara suresi tefsiri bab 14'teki ayet ve hadis için "Kitâbu'l-İmân" bab 30'da ge-

¹⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 123-124.

çen hadisin şerhine işaret eder. Konunun orada uzun uzun anlatıldığı söyler.¹⁵ "Kitābu't-Tefsīr" bab 14 aşağıdaki gibidir:

14 - باب: {سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم التي كانوا عليها قل لله المشرق والمغرب يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم} [142].
4216 - حدثنا أبو نعيم: سمع زهيراً عن أبي إسحاق، عن البراء رضي الله عنه: أن رسول الله صلى إلى بيت المقدس ستة عشر شهراً، أو سبعة عشر شهراً، وكان يعجبه أن تكون قبلته قبل البيت، وأنه صلى، أو صلاها، صلاة العصر وصلى معه قوم، فخرج رجل ممن كان صلى معه فمر على أهل المسجد وهم راكعون، قال: أشهد بالله، لقد صليت مع النبي قبل مكة، فداروا كما هم قبل البيت، وكان الذي مات على القبلة قبل أن تحول قبل البيت رجال قتلوا، لم ندر ما نقول فيهم، فأنزل الله: {وما كان الله ليضيع إيمانكم إن الله بالناس لرؤوف رحيم}. [40]

Biraz da Aynî'nin muhtelif ayetler çerçevesinde Kur'an'ı Kur'an ile nasıl tefsir ettiğine temas edelim. *Umdetu'l-Kârî*'de Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri diğer türlere nispetle bir hayli azdır. Bunlardan bazı örnekler verelim: Aynî, Âl-i İmrân suresinin "إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَقُومِنَ بِهِ وَلَنْ مَرْبُوتَهُ قَالَ أَتَقْرَأُونَ مَا آتَيْنَاكُمْ عَلَىٰ ذِكْرِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَتَقْرَأُونَ قَالُوا فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ * فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ" şeklindeki 77. ayetini tefsir ederken bu ayette geçen "بِعَهْدِ اللَّهِ" terkiibini aynı surenin "وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَقُومِنَ بِهِ وَلَنْ مَرْبُوتَهُ قَالَ أَتَقْرَأُونَ مَا آتَيْنَاكُمْ عَلَىٰ ذِكْرِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَتَقْرَأُونَ قَالُوا فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ * فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ" şeklindeki 81 ve 82. ayetinde Resul-i Ekrem'in tasdik edilmesi gerçeği ile tefsir eder. Ama burada ilgili ayete açıkça işaret etmez ayetlerin içeriğini buraya taşır.¹⁶ Muhammed Kemâl Şa'bân'ın¹⁷ tespitine göre bu bilgiler aslında aynıyla Neseftî'nin tefsirinden alınmıştır.

Arâf suresinin Musa aleyhisselâm'ın taştan su çıkarmasından bahseden "إِنَّ اضْرِبَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا" şeklindeki 160. ayetindeki "فَانْبَجَسَتْ" kelimesini tefsir ederken bu defa Bakara suresinin "فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا" şeklindeki 60. ayetindeki "فَانْفَجَرَتْ" lafzından yararlanmıştı.¹⁸

Tevbe suresinin "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ" şeklindeki ayeti (9/Tevbe, 128) Resul-i Ekrem'in Arapların arasından çıkarılıp gönderilen bir Peygamber olduğun-

¹⁵ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 378.

¹⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 186.

¹⁷ Muhammed Kemâl Şa'bân, *Cuhûdu'l-İmâm el-Aynî fi't-Tefsîr*, II, Bab, 1, Fasil.

¹⁸ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 314

dan bahsederken bu defa Bedruddîn Aynî, Hz. İbrahim'in Kur'an-ı Kerim'de yer alan duasına (2/Bakara, 129) atıfta bulunur ve Hz. İbrahim'in "...رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ" diye dua ettiğini anlatır. Ona göre Tevbe suresinde geçen ve kendi nefislerinizden anlamına gelen "min enfusikum" tabiri "min cinsikum (kendi cins ve soyunuzdan)" anlamındadır.¹⁹ Bu da yine Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine örnektir.

Bedruddîn Aynî *Kitābu't-Tefsîr*'de kelime tahlillerinde de bulunur ve bunun için İbn Abbas, Saîd b. Cubeyr, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, Hasan-ı Basrî, Mucâhid, Zemaşerî gibi önde gelen tefsircilerden ve dilcilerden yararlanır. Yer yer bunlardan uzun nakillerde bulunur.

Kıraat farklılıklarına da yer veren Aynî bunun içi seb'a imamlarından ve diğerlerinden bilgi ve kanaatler aktarır. Onun zamanında İbnu'l-Cezerî'nin ortaya koyduğu aşere de artık biliniyordu, bu sebeple zaman zaman seb'a dışındaki kıraat imamlarına da temas eder. Aynî kıraat nakilleri çerçevesinde mesela Hamza b. Habîb'in Âl-i İmrân 181'deki سنكب kelimesini "yâ" ile "سيكتب" şeklinde meçhul olarak okuduğunu aktarır.²⁰ Bedruddîn Aynî, şâz kıraatleri bütünüyle dışlamaz bu yönü ile bilinen A'meş'ten de kıraat nakleder.²¹

Bedruddîn Aynî *Umdetu'l-Kârî*'de Buhârî'nin "Kitābu Fedâilil-Kur'ân"ında yer alan bilgi ve rivayetler üzerinde de durmuştur. Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indiğinden bahseden 2. babı ile ilgili olarak söylemiş olduklarını birlikte görelim. Buhârî'nin hadisi şu şekildedir:

حدثنا (أبو اليمان) حدثنا (شعيب) عن (الزهري) وأخبرني (أنس بن مالك) قال فأمر عثمان زيد بن ثابت وسعيد بن العاص وعبد الله بن الزبير وعبد الرحمان بن الحارث بن هشام أن ينسخوها في المصاحف وقال لهم إذا اختلفتم أتمم وزيد بن ثابت في عربية من عربية القرآن فاكتبوها بلسان قريش فإن القرآن أنزل بلسانهم ففعلوا

Bu hadisin sonunda geçen ve Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indiğini bildiren بلسانهم "bilisânihim" ifadesi Bedruddîn Aynî tarafından "mu'zamu'l-Kur'ân/Kur'an çoğu" şeklinde ifade edilir. Bu-

¹⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 380

²⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 182.

²¹ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 184.

na göre Aynî Kur'an'ın tamamının Kureyş lehçesinde inmediğine inanmaktadır diyebiliriz. Ayrıca Aynî burada İbn Abbâs'ın "نزل القرآن بلغة قريش ولسان خراعة لأن الدار كانت واحدة" dediğini aktarır. Sonra da Kur'an'ın sadece Kureyş lehçesi ile inmediğini gösteren bazı bilgiler verir. Mesela o Resul-i Ekrem'in "Ben sizin en fasihinizim. Ben Kureyş'tenim ve Benî Sa'd b. Mâlik'te yetiştim/büyüdüm." buyurduğunu nakleder. Aynî buna dayanarak Kur'an'ın Benî Sa'd b. Mâlik lehçesi ile de indiğinin söylenebileceğini bildirir. Ona göre Kur'an-ı Kerim Arapların en fasihlerinin ve bunların altındakilerin lehçeleri ile inmiştir. Aynî'nin demek istediği Kur'an'da her kabilenin lehçe ve kullanımından izler olduğudur. Burada o İbn Ebû Şeybe'den de bir nakilde bulunur. Nakle göre Ebû'l-Âliye demiştir ki "Beş kişi Kur'an-ı Kerim'i Resul-i Ekrem'e farklı lehçelerle okudular Resulullah bunların beşinin de okuyuşundan razı oldu. Benû Temîm Arap kavmi arasında en düzgün okuyanı idi (e'rabu'l-kavmi) ve bu da gösteriyor ki Resulullah (sas.) Benû Temim ve Huzaa lügati ile ve diğer lügatler ile okuyordu. Ama Resulullah bunların hepsini beğendi."²²

Bedruddîn Aynî'nin Umdetu'l-Kârî'de Kullandığı Kaynaklar

Bedruddîn Aynî hadislerde geçen ayetleri ve Buhârî'nin tercih ettiği ayet ve lafızları yorumlarken en fazla İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* tefsirinden yararlanmıştı. Mesela Taberî'nin adı, *Kitâbu't-Tefsîr*'in şerhinde 144 defa geçer. O, Taberî tefsirinden bazen doğrudan doğruya bazen dolaylı olarak bazen tam metin bazen da ihtisarla nakillerde bulunur. Riba ayetinin şerhinde Taberî'nin yeme fiili ile ilgili açıklaması özetle verilir.²³ Bedruddîn Aynî Taberî'den her konuda nakilde bulunur. Bunlar arasında dil incelikleri, kıraat farkları, sebab-i nüzûl, nâsîh-mensûh gibi hususlar başta gelir. Bazı kereler ayetlerin tefsiri ile ilgili Taberî'nin tercihi nakledilir.

²² Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XX, 20-21.

²³ Bakara suresinin 275. ayetindeki faiz ayetinin tefsiri için bk. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XI, 285. Aynı ayetin Taberî'de nasıl tefsir edildiği için mukayese amacıyla bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad 1425/2003, V, 42.

Aynî İbn Ebî Hâtim'in tefsirinden de Taberî'de olduğu gibi pek çok konuda çokça nakilde bulunur. Onun adı *Kitâbu't-Tefsîr*'de toplam 147 defa geçer. Bu tefsirdeki bilgiler de senetli, senetsiz, özetle ve tam olarak farklı şekillerde nakledilir. Zaman zaman da İbn Ebî Hâtim'in adı anılmadan nakil yapılır. Aynî'nin nakilde bulunduğu rivayet tefsirleri içerisinde 3. sırada İbn Kesîr'in tefsiri gelir ve adı anılarak *Kitâbu't-Tefsîr*'de 50 kadar nakilde bulunur. Adı anılmadan yapılan nakiller daha fazladır. Bu tefsirden ayetlerin genel olarak tefsirinde, fıkhi konularda, İsrailiyatta nakillerde bulunur. Dil konusundaki nakli çok çok azdır. Bazı kereler de ondan nakiller yaptığı halde İbn Kesîr'in adını veya tefsirini anmaz. Bazı kereler de sade "et-tefsîr" diye söyler veya "kâle'l-mufessirûn" der²⁴ fakat aslında İbn Kesîr'i kasteder.²⁵

Bedruddîn Aynî kelimelerin anlamını verirken Zemahşerî'den çokça alıntıda bulunur. Onun *Kitâbu't-Tefsîr*'de Zemahşerî'den 138 defa söz ettiği görülmektedir. Bu rakam bir hadis kitabının şerhinde Mu'tezili bir âlimden yararlanma bakımından dikkat çeken bir sonuç ortaya koymaktadır. Ancak Aynî'nin Hanefî olması ve Hanefîlerin de akli yoruma büyük değer vermesi düşünüldüğünde bu sonuç normal görülebilir. Ayrıca Bedruddîn Aynî'nin hayatını incelediğimizde onun *el-Keşşâf* tefsirini muhtelif zamanlarda farklı farklı hocalardan iyice okuduğunu görmekteyiz. Yani o bu tefsiri âdeta bir başucu kitabı gibi görmektedir.

Konuya dair birkaç misal verecek olursak, onun Fâtiha sureesindeki ayetleri sayısının tespitinde²⁶ Âl-i İmrân suresi ayet 103'te geçen شفا حفرة، ayet 131'de yer alan الخيل المسومة، ayet 198'deki نزلوا ve ayet 41'deki "العشي" kelime ve ibaresinin tefsirinde Zemahşerî'ye müracaat ettiği görülmektedir.²⁷

Ayrıca o müfessirlerden ve tefsire dair görüşleri olan başka pek çok kimseden de yararlanmıştı. Bunlar arasında Hasan-ı Basrî, Katâde, Mucâhid gibi ilk dönem müfessirleri olduğu gibi Abd b.

²⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 181

²⁵ Mesela Âl-i İmrân suresinin 27. ayetinin tefsiri için bk. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVI-II, 183.

²⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 105.

²⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVIII, 180, 181, 182, 183.

Humeyd, Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Keşf ve'l-Beyân* sâhibi Sa'lebî, muhtelif tefsirleri olan Vâhidî, tefsir alanında çok eseri bulunan Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *el-Medâriku't-Tenzîl* sâhibi Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *en-Nuket ve'l-Uyûn* sâhibi Mâverdî, *et-Tahrîr ve't-Tahbîr li-Akvâli E'immeti't-Tefsîr fî Ma'âni Kelâmi's-Semî'î'l-Basîr* adlı tefsiri 100 cilt kadar olduğu söylenen ve Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin hocası olan İbnu'n-Nakîb el-Makdisî ve el-Kurtubî de yer almaktadır. *Kitâbu't-Tefsîr*'de İbnu'n-Nakîb'in adı 15 defa geçerken Kurtubî'nin adı 37 defa geçmektedir. Bunlardan başka Nakkâş'ın *Şifau's-Sudûr*'undan, İbn Atıyye el-Endelûsî'nin *el-Muharreru'l-Vectz*'inden, Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin ve el-Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'an*'larından, Kuşeyrî'nin tefsirinden, Mukâtil b. Hayyân ve Mukâtil b. Suleymân'ın eserlerinden, Fahreddîn er-Râzî'nin *et-Tefsiru'l-Kebîr*'inden de yararlanmıştı.

Kur'an İlimlerinde ise Sehâvî'nin *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, İbn Kuteybe'nin *Garîbu'l-Kur'an*, en-Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, Râğîb el-İsfahânî'nin *el-Mufredât* adlı kitapları onun kaynakları arasında yer alır.

IV. Sonuç

Bedruddîn Aynî'nin çalışması bir hadis şerhi olsa da "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilü'l-Kur'an" gibi bölümlerin şerhlerinde tefsire dair derlemiş olduğu bilgiler ile kendisinden sonra gelenlere bir hayli faydalı bilgiler bırakmıştır. Bu eserin ilgili bölümlerini inceleyen bir araştırmacı ve okuyucu aynı anda hem hadis okumakta, hem de sahabeden Aynîye kadar gelmiş geçmiş ilim erbabının görüş ve değerlendirmelerini okumaktadır. Şerhin Kur'an tefsiri bakımından tatmin edici olduğunu söylemek zordur. Ancak bu eserin bir hadis şerhi olduğu düşünülecek olursa onun bu mesaisinin iyi bir ürün ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bize göre Kur'an ayetlerinin tefsirine dair *Umdetu'l-Kârî*'de ortaya konan mesai Bedruddîn Aynî'nin ilmî kişiliğinin mahiyeti sebebiyle diğer şerhlerden bir hayli farklıdır. O eserini telif ederken kaynaklar arasında bazılarını rezerv koymayarak yola çıktığı için mesela Zemaşerî'den yüzlerce nakilde bulunmayı yaptığı işe ters görmemiştir. Onun bu tavrı eserine ciddi bir ufuk zenginliği katmıştır.

Belki de o sadece rivayet tefsirleri ve bunların bakış açısı ile sınırlı kalsa idi şu andaki yorum zenginliğine ulaşamazdı.

Hadis şerhleri üzerinden rivayet ve dirayet tefsirine bakış konusu –başta da ifade ettiğim gibi- ciddi olarak ele alınması ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Genç araştırmacıların hadis şerhlerini bu gözle incelemesi ve buralarda ortaya konan bilgilerden ve bakışlardan yararlanması gerekecektir. Bizim burada yaptığımız sadece iki bab üzerinden oldukça kısa bir değerlendirme yapmaktır. Hâlbuki Umdetu'l-Kârî şerhinin tamamı incelenmeli ve nihai kanaat buna göre ortaya konulmalıdır. Bu ise başlı başına bir araştırma konusudur.

Prof. Dr. Abdulhamit Birşik'in "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân" Çerçevesinde Bedruddîn Aynî'nin Tefsirciliği" Adlı Tebliğinin Müzakeresi

Müzakereci: Prof. Dr. Mesut Erdal*

Muhterem hocalarım, değerli dinleyenler ve kıymetli öğrenciler,

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinden meslektaşım Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK hocamızı "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân" çerçevesinde Bedruddîn Aynî'nin tefsirciliği" adlı tebliğinden dolayı öncelikle tebrik ediyorum. Sayın Birşik tebliğinde;

Başlıkta işaret edilen muhtevayı elden geldiğince aksettirmeye çalışmıştır. Zira müstakil tefsiri olmayan bir âlimin tefsirciliğini derli toplu sunabilmenin zorluğu ortadadır.

Giriş ile akabindeki başlıklar mantıki bir insicam içinde birbirini takip ederek sonuca ulaşılmıştır. Giriş kısmında Aynî'nin neden bir müfessir kabul edilmesi gerektiği, gerekçeleriyle sunulmuştur. Bu cümleden olmak üzere onun eserleriyle ilgili olarak Ezher'de doktora yapıldığı ifade edilmiştir. Akabinde zikredilen "Buhârî'nin *Sahih*'indeki "Kitâbu't-Tefsîr" ve "Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân" adlı bölümlerin tefsir ilmi açısından önemi" başlığı altın-

* Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi